

Академія наук України
Інститут історії України

На правах рукопису

ЗАШКІЛЬНЯК
ЛЕОНІД ОПАНАСОВИЧ

ПОЛЬСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ 40 - 60-х РОКІВ
XX СТОЛІТТЯ /ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ І
МЕТОДОЛОГІЇ/.

07.00.09 - історіографія, джерелознавство
і методи історичного дослідження.

Автореферат дисертації на здобуття наукового
ступеня доктора історичних наук.

Київ - 1993

00817000 (G)

Робота виконана у Львівському державному університеті ім.
Івана Франка.

Науковий консультант - доктор історичних наук, професор
Чугайов В.П.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Замлинський В.О.

доктор історичних наук, професор
Макар Ю.І.

доктор історичних наук, професор
Савельєв В.Л.

Провідна установа - Дніпропетровський державний університет.

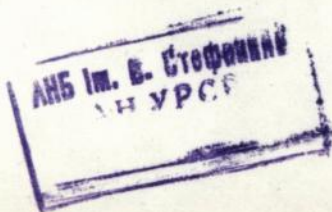
Захист відбудеться "26" лютого 1993 р. о 14 год. на
засіданні Спеціалізованої вченої ради Д 016.31.01 по захисту дисер-
тацій в Інституті історії України АН України за адресою: 252 001,
м.Київ, вул.М.Грушевського, 4.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту
історії України АН України.

Автореферат розісланий "18" січня 1993 р.

Вчений секретар
Спеціалізованої вченої ради

Пінчук Д.А.

Вихідний задум і предмет дослідження. Історична свідомість та історичні знання завжди грали важливу роль у розумінні поступального розвитку суспільства. У сучасних умовах увага до шляхів і методів пізнання минулого різко зростає у зв'язку з поступовим звільненням української історичної науки, а також історіографій держав колишнього СРСР, країн Центральної та Південно-Східної Європи від ідеологічного тиску застарілих методологічних постулатів і ортодоксальних положень марксистсько-ленінської ідеологічної доктрини. У бурхливій і емоційній полеміці, в якій тільки зрідка чути голоси професійних істориків, виявляються необґрунтовані, часом вкрай негативні оцінки спадку історичної науки СРСР і країн Східної Європи, науки, яка розвивалась під переважаючим впливом марксистсько-ленінської ідеології і визначалась як "марксистсько-ленінська історіографія". При цьому критичне ставлення до марксистсько-ленінської ідеології, її несприйняття автоматично переноситься на історичну науку, а нагромаджені історичні знання і методологічні прийоми піддаються не тільки сумнівам, але й категоричному відкиданню.

Зрозуміло, що надто емоційний, політизований підхід не має нічого спільного із серйозним аналізом пізнавальних здобутків історичної науки, який тільки і здатний зв'язувати справжні досягнення і незаперечні втрати. Власне конкретний розгляд еволюції історичної думки, нагромадження і оприйняття історичних знань з їх кількісною і якісною характеристикою, об'єктивних і суб'єктивних прорахунків і спотворень історіографії в цілому можуть дати правдиву відповідь на питання про поступальний чи регресивний характер історичного пізнання на кожному часовому відтинку. Без такого аналізу неможливо прийти до вірного висновку про стан історичної науки, виникає небезпека втратити сутнісну спадкоємність у еволюції наукової думки і скотитися до чергового "революційного" перевороту, заснованого не на логіці наукового пізнання, а на політичних або ідеологічних постулатах.

Не можна не бачити, що, незважаючи на значний і тривалий ідеологічний тиск на історичну науку у СРСР і країнах Централь-

ної та Південно-Східної Європи з боку правлячих комуністичних та робітничих партій, її розвиток підпорядковувався не лише ідейно-політичним імперативам, але й значною мірою визначався логікою наукового пошуку, а результати досліджень - рівнем засвоєння істориками теоретичних і практичних навиків наукового пізнання.

Історична наука покликана формувати об'єктивну картину минулого розвитку суспільства і тим самим впливати на історичну свідомість людей. Однак, як свідчить досвід, об'єктивність здобутих історичних знань завжди була відносною /зрештою, як і інших наук/. Вона залежить від багатьох факторів, серед яких першочергове значення мають загальний багаж обробленого фактичного матеріалу, рівень теоретичних знань про предмет вивчення, опанування наукових методів його пізнання, нарешті, зацікавленості суспільства і держави в отриманні об'єктивних результатів дослідження.

Саме ці питання знаходяться в полі зору історії історичної науки, покликаної дати на них вичерпні наукові відповіді. Термін "історіографія" у даній роботі використовується як синонім історичної науки і вживається з метою більш повного відображення не лише вузько наукових питань, але й для висвітлення взаємозв'язків і взаємовпливів науки і суспільства, розвитку на цій основі історичної думки.

Вибір в якості об'єкту дослідження польської історіографії середини ХХ ст. не випадковий. Відомо, що внаслідок певних суспільно-політичних причин історія та історіографія опинились в епіцентрі життя польського народу в ХІХ-ХХ ст. Вони вплинули і продовжують чинити суттєвий вплив на суспільну свідомість поляків. Цей вплив на думку сучасних дослідників дещо вищий, а історична свідомість посідає більш помітне місце у свідомості поляків, ніж у інших народів.

Після другої світової війни в Польщі відбулись глибокі суспільно-політичні зміни. До влади в країні прийшли ліворадикальні сили, очолювані комуністами. Прагнучи здійснити в країні програму створення соціалістичного суспільства за прикладом і моделлю СРСР, польські комуністи взяли на озброєння теорію

і практичний досвід будівництва, вироблені у Радянському Союзі. Ця концепція створення нового суспільства засновувалась на всеохоплюючому партійно-державному управлінні всіма сферами суспільного життя і пріоритеті єдиної соціалістичної ідеології. Таким чином, на розвиток історіографії, інших наук і суспільного життя в цілому в післявоєнний час вирішальний вплив чинили два головних фактори: державне регулювання організації наукових досліджень і переважання марксистсько-ленінської ідеології в якості єдиного наукового світогляду. Тому видається доцільним розглянути розвиток польської історіографії саме з точки зору впливу цих двох визначальних факторів, які відбивались насамперед на організаційно-методологічних аспектах еволюції історичної думки.

Коли йдеться про історичну або іншу гуманітарну науку, слід чітко поставити питання про роль і значення конкретних суспільно-політичних теорій і доктрин, котрі прагнуть пояснити розвиток суспільства і процес, що в ньому відбуваються. Нагромаджений досвід свідчить про те, що усі соціологічні теорії і концепції, як і в цілому наукові побудови мають відносний, мимущий характер на шляху поглиблення пізнання буття і свідомості. Вони відбивають лише досягнутий рівень наукового вивчення і розуміння явищ. Створення і зміна теорій відбувається внаслідок вдосконалення методів наукового пізнання, що дозволяють отримувати все нові знання про об'єкт дослідження. У сучасній літературі обґрунтовано відзначається, що між теорією і методом існує діалектичний взаємозв'язок, який засновується на результатах попереднього вивчення. Теорія є підставою для розробки методу, а метод – засобом отримання нових знань, що збагачують теорію. Коли з'являються нові факти, які не вкладаються в існуючу систему знань, то ця система теоретичного знання руйнується і її на зміну приходить нова, що розкриває в досліджуваних об'єктах дійсності сутності більш високого порядку. Однак це не означає помилковості чи невідповідності попередніх наукових теорій і методів, а свідчить на користь відносності кожного нового етапу пізнання. Його відповідності стану конкретної науки на певному відрізку її розвитку.

Тому, коли ми говоримо про марксистську методологію, то маємо на увазі діалектичну єдність і взаємодію, але, разом з тим, і відмінність між марксистською соціологією /історичним матеріалізмом/ і марксистським методом, що включає не лише загальнофілософські, але й загальнонаукові і конкретнаукові принципи. Цей загальний філософсько-науковий аспект методології історії досить докладно зазначив віломий польський вчений С.Топольський, вважаючи загальну методологію наук важливим і навіть головним джерелом становлення сучасної теорії історичного пізнання. У той же час в радянській літературі до недавнього часу акцентувалась увага на соціологічних, ідейно-політичних аспектах методології історії, а роль загальнонаукових підходів залишалась на другому, а то й на третьому плані.

На певному етапі розвитку історичної науки марксистський метод відіграв плідну роль в розширенні обріїв наукового пізнання минулого. Це визнано багатьма науковими авторитетами. Але майже з самого початку деякі положення марксистського методу зазнали абсолютизації і вульгаризації, інші з часом втратили актуальність внаслідок появи і застосування більш сучасних пізнавальних методів. Нові підходи змусили переосмислити ставлення до держави, класової боротьби, ролі особи і свідомості, психології масових процесів тощо. Все це свідчить, що не існує і не може бути "вічних" і "єдино вірних" методів і теорій. Розвиток, збагачення і зміна - закон усіх наукових теорій і методологій. Тому, на нашу думку, інтегральне матеріалістичне розуміння історії, залишаючись і сьогодні в своїх головних рисах плідним методом пізнання та інтерпретації минулого, не може не збагачуватись, доповнюватись і змінюватись під впливом нових здобутків наукової думки, зазначаючи при цьому глибокої і змістовної еволюції як в методі, так і в теорії.

При розгляді методологічних питань історичної науки особливе значення набуває проблема співвідношення науки та ідеології. У марксистській літературі ця проблема з огляду на зазначені вище причини висвітлювалась з позицій всеохоплюючого підпорядкування науки ідеології. Це привело до абсолютизації ідеологічних аспектів суспільствознавчих досліджень, до суперечності між науковим аналі-

зом реальних процесів і їх соціально-політичною оцінкою. Тому взаємозв'язок між наукою та ідеологією і політикою вимагає пильної уваги при розгляді питань розвитку історичної науки в цілому, оскільки торкається проблеми об'єктивізації отримуваних історичних знань.

У такому аспекті аналіз розвитку історичної науки в Польщі після другої світової війни не проводився ні в польській, ні в ралянській та українській історіографіях.

Висвітлення теми у сучасній історіографії. На загальному тлі значного числа досліджень з історичної науки в Польщі узагальнюючих праць не так багато. Їх можна умовно об'єднати у групу спеціальних робіт, яку назвемо оціночно-оглядовими. Автори цих робіт робили спроби дати загальний аналіз розвитку історичної науки за обраний часовий відтинок. До 10-річчя народної Польщі з'явилися перші роботи такого плану. У них післявоєнна історична наука розглядалась виключно у зв'язку з поширенням і утвердженням марксистської ідеології, що ототожнювалось із становленням історіографії на "наукових засадах". Домарксистська наука повністю відкидалась, а перші праці істориків-марксистів підносились до рівня нового слова в науці. Організаційні і методологічні зміни, пов'язані з формуванням історіографії на марксистських принципах, висвітлювались у піднесено-оптимістичних тонах, з позицій перемоги марксистсько-ленінської ідеології у суспільній свідомості. Марксистська методологія, як похідна від класової ідеології, була представлена у вигляді єдиної наукової підстави для розуміння суспільних процесів, вся сутність яких зводилась до питань економіки і соціальної боротьби. Сприйняття і використання цієї методології видавалось за революційний переворот в науці, з якого в підсумку й починалась "дійсна наука історія". Обставини цього перевороту визначались критеріями ідеологічної боротьби. Автори цих оглядів /Н.Гонсьоровська, С.Кулкевський, Б.Лесьнодорський та ін./ віддавали належне тим ідейним штампам, які були обов'язковими у період безроздільного панування сталінізму.

У 60-70-х роках оцінки розвитку польської історичної науки післявоєнного часу набули більшої критичності і обережності. Критичний заряд спрямовувався насамперед проти періоду догматичних перегинів кінця 40-х - першої половини 50-х років. Більше уваги

стали приліпляти не ідейно-пропагандистським моментам історичних студій,³ конкретним дослідницьким результатам, отриманим в ході вивчення фактичного матеріалу і теоретичних узагальнень. Марксистська методологія, звільнена від деяких одіозних догм, оцінювалась як плідна теоретична підстава для вивчення більшості історичних проблем, а загальний розвиток історичної науки ототожнювався із зміцненням позицій марксистської історіографії, вдосконаленням марксистського методу. Але ідеологічна підпорядкованість історіографії залишалась незмінною, а ідейна конфронтація з немарксистськими підходами була майже обов'язковим атрибутом більшості історіографічних робіт. Такі оцінки висувувались в спеціальних виданнях польських вчених до чергових міжнародних конгресів історичних наук. Вони відбиті у історіографічних працях Г. Яблонського, С. Кеневича, А. Вичанського, С. Топольського і деяких інших істориків.

Більш глибокі аналітичні розробки розвитку історичної думки в Польщі з'явилися в кінці 70-х-80-х років, коли виникла певна хронологічна дистанція і був нагромаджений новий методологічний багаж, який дозволяв порівнювати польську і зарубіжну /насамперед західну/ історіографії. До цього слід додати зміну суспільно-політичних умов у 80-х роках, які характеризувались глибокою кризою партійно-державної системи і виникненням впливової політичної опозиції керівництву Польської об'єднаної робітничої партії. Різко зріс інформаційний потік як за рахунок легальних, так і нелегальних видань, які обмежували можливість ідеологічних інстанцій стримувати або не допускати невігідної інформації. З цього часу в польській науковій літературі крізь ідеологічні перешкоди пробивається все більш об'єктивний, позбавлений ідеологічно-політичних нахмарювань аналіз розвитку історичної науки після другої світової війни. Найбільш ґрунтовні історіографічні праці належать перу двох відомих польських істориків історичної науки - А. Я. Грабському і С. Матерницькому. Важливим моментом їх досліджень є те, що вони намагались відновити послідовний і неперервний характер розвитку польської історичної науки від її формування і до сучасності, відкинувши догматичні уявлення про абсолютну наукову значимість марксистського методу. Еволюцію історичної думки в Польщі вони розгляда-

ють з точки зору поглиблення отримуваних знань з головних наукових проблем, торкаючись і методологічних питань. Марксистський підхід, на їх думку, незважаючи на певні спрощення і вульгаризацію, відіграв важливу роль у поступальному розвитку польської історіографії. Цю точку зору ще раз підтвердили в узагальнюючих нарисах з польської історіографії останніх п'ятидесяти літ Є. Матерницький і Є. Топольський /1987 р./.

Іншу оцінку розвитку історичної науки у переломний період 40-50-х років дав у своїй цікавій праці П. Хюбнер /1987 р./. Він зосередив увагу на негативних моментах перебудови історичної науки в період сталінізму і поширення вульгаризованого марксизму, не побачив відмінностей між теорією і практикою, між деклараціями і реальністю. Це привело до односторонньої негативної оцінки як історіографії, так і методології, яка автоматично переносилась і на наступний період. Подібні оцінки, в цілому не поширені в польській академічній історіографії, частіше зустрічались у публіцистиці політичної опозиції 80-х років. У них розвиток історичної думки розглядався не з точки зору пізнавальних результатів, а з позицій державної політики, що, в свою чергу, приводило не до об'єктивізації, а подальшої політизації оцінок.

У радянській історичній літературі до останнього часу переважали заідеологізовані підходи до післявоєнної історичної науки в Польщі, що пов'язували її поступальний розвиток виключно з марксистсько-ленінським вченням. Перші узагальнюючі нариси з історіографії народної Польщі з'явилися у 60-х роках і були написані В. Д. Королюком та І. С. Міллером, І. О. Белявською. Вони містили критику догматичних спотворень початкового періоду поширення марксистського методу. Подальший розвиток досліджень вони пов'язували з очищенням і творчим застосуванням цього методу, вважаючи марксистський напрям єдиним перспективним і вагомим для історичної науки. У наступному загальні оцінки польської історичної думки, збагачені новим фактичним матеріалом, знайшли висвітлення в ряді радянських узагальнюючих академічних видань, підручниках і посібниках із зарубіжної історіографії для вузів. Відповідні розділи в них були написані польськими вченими Г. Яблоньським, Ю. Дуткевичем, радянськими - Х. Х. Хайретдяновим та іншими. Позитивні зрушення і досягнення польської історіографії як в організаційному, так і пізнавальному

плані висвітлювались як підсумок цілеспрямованої політики правлячої партії і держави. Визначальним був ідеологічний критерій. У опіночному плані вони мало відрізнялись одна від одної.

У кінці 80-х років проявилась незадоволеність істориків у СРСР обмежувальними рамками ідеологічного тлумачення, як марксистської історіографії, так і методології. На ряді наукових конференцій і круглих столів 1989-1991 рр. продунали заклики відмовитись від політичної кон'юнктури у висвітленні історії Польщі та її історичної науки. Не відкидаючи позитивних досягнень польської марксистської історіографії, вчені відзначали необхідність позбутися багатьох методологічних і тематичних обмежень, які стримують еволюцію історичної думки.

У західній історіографії оцінки післявоєнної польської історичної науки є неоднозначними. У перших працях 50-х років західні автори підкреслювали неорганічність марксистського шляху розвитку польської історіографії і її відхід від національних традицій /Б.Зіффер, Е.Валкенір та ін./. По мірі звільнення істориків ПНР з-під ідеологічного диктату змінювались й оцінки історіографії, визнавалось певне значення марксистського методу /М.Дзевановський, П.Вандич/. У 70-80-х роках думки дослідників поляризувались. Так, англійський славіст Н.Лейвіс вважає, що марксистська методологія дозволила польським історикам повести до логічного завершення традиційний націоналізм польської суспільно-політичної думки, який негативно позначився на загальному розвитку історичної науки. Не сприймаючи загалом методологічного перелому в історіографії ПНР, навіть консервативні західні історики змушені визнати досягнення польських дослідників-марксистів у вивченні соціально-економічної тематики. Це не перешкоджає їм, у тому числі впливовому колу польських емігрантів на заході, критично оцінювати як загальний розвиток історичної думки у ПНР, так і висвітлення окремих конкретних проблем. Ця критика не завжди є обґрунтованою, оскільки не рідко пов'язана не з аналізом методологічних підходів польських істориків, а із змінами політичної кон'юнктури в країні, з несприйняттям тих чи інших положень марксистської ідеології.

У другу групу історіографічної літератури з даної теми можна виділити оглядово-аналітичні праці, переважно статті, що висвітлюють вивчення значних періодів і напрямів історичної науки,

а також окремих проблем. У них також помітна еволюція підходів авторів до історичних досліджень: оцінки праць 60-70-х років більш критичні і об'єктивні, ніж публікацій попереднього періоду. Історіографічні огляди другої половини 80-х років відрізняються новим рівнем узагальнення, який пояснюється часовою перспективою і послабленням ідеологічного контролю з боку ПОРП, нагромадженням значного обсягу інформації з досліджуваних проблем і вдосконаленням методологічного багажу. Розгляд історичних періодів і проблем здійснюється у тісному зв'язку з розвитком науки, а оцінки тою чи іншою мірою співпадають з вже згадуваними загальними працями. Слід відзначити, що огляди 40-60-х і, частково, 70-х років є для даного дослідження одночасно джерелами і літературою, які дають певне уявлення про вплив організаційних і методологічних факторів на пізнавальні зусилля дослідників.

Оскільки історіографічні праці оглядово-аналітичного плану досить численні, але самі проблеми не є предметом спеціального дослідження, автор вважав можливим у дисертації обмежитись стислим оглядом головних робіт, які використані як джерела.

До окремої групи історіографічних праць віднесені дослідження, присвячені аналізу життя і творчості відомих польських істориків. Солідних монографічних робіт такого плану не так багато. Серед них слід виділити всебічне дослідження Є.Топольського про творчість Я.Рутковського. Змістовними є аналітичні розвідки Е.Ростворовського про В.Конючинського, А.Ф.Грабського - про З.Войцеховського, Х. і Т.Єндрушак - про С.Хербста, В.Моліка - про В.Якубчика і ряд інших. Опубліковані також численні нариси і замітки про біографії інших сучасних істориків, які з тою чи іншою глибиною розкривають їх наукові погляди і дослідницький доробок.

У декількох загальних працях польських вчених зроблено спроби розкрити зміст політики правлячої партії і держави в галузі науки загалом і історичної зокрема. Однак в цілому цей аспект не знайшов спеціального глибокого висвітлення в літературі за виключенням згадуваної праці П.Хюбнера, присвяченої аналізу змін у історичній науці кінця 40-х - початку 50-х років.

При наявності значної кількості різного роду публікацій щодо післявоєнної польської історіографії кидається у вічі, по-перше, неоднозначність оцінок її еволюції; яка пов'язана з політизацією та ідеологізацією пізнавальних зусиль вчених, і, по-друге, відсутність спеціальних узагальнюючих досліджень про розвиток історичної науки в народній Польщі. Такі обставини диктували автору напрям роботи.

Мета і завдання дослідження. Вони випливають з вказаних вище міркувань. Перед автором стояла мета проаналізувати розвиток історичної науки в Польщі після другої світової війни в умовах глибоких суспільно-політичних змін і формування тоталітарної партійно-державної системи.

У центрі уваги два аспекти розгляду історіографії: державна політика в галузі організації історичних досліджень та їх методологічні підстави.

Мета дослідження визначила головні завдання, поставлені в дисертації:

- узагальнити стан і рівень історичних досліджень в Польщі напередодні другої світової війни, які є підставою для оцінки подальшого їх розвитку;
- прослідкувати вплив державної політики на організацію історичної науки у ПНР;
- вивчити еволюцію уявлень про роль і значення методології історії для поглиблення історичного пізнання;
- визначити вплив марксистського методу на формування інтегрального уявлення про історичний процес розвитку Польщі;
- дослідити роль методологічних підходів у вивченні важливих проблем національної історії.

Такий підхід, на наш погляд, дає можливість послідовно прослідкувати еволюцію історичної науки і думки в Польщі, не втрачаючи до поглибленого аналізу конкретних історичних проблем, але відбираючи з них те суттєве, що вчинило помітний вплив на їх розгляд.

Хронологічні рамки дисертації. Дослідження охоплює 40-60-ті роки нинішнього століття. Друга світова війна і післявоєнні перетворення створили якісно нові умови для розвитку історіографії.

Тому нижня хронологічна межа не вимагає детального обґрунтування. Верхньою межею є середина 60-х років. Вона зумовлена періодом післявоєнного двадцятиріччя, - часовим відтинком, достатнім для загальної оцінки розвитку науки і аналізу змін, що в ній відбуваються. Крім цього, в середині 60-х років з'явилися ознаки нового звороту в науковій і культурній політиці держави, пов'язані із зростанням кризових явищ в суспільстві і спробами повернення до догматичних уявлень про історичний процес. Слід зауважити, що верхня хронологічна межа є умовною, оскільки розвиток науки є досить рухливим явищем і тому в ході аналізу виникає потреба не притримуватись жорстко рубежу 60-х років, взявши його в якості головного орієнтуру.

Джерельна база дисертації. Поставлені мета і завдання визначили коло документів і матеріалів, що висвітлюють розвиток історичної науки в Польщі. На першому плані стоять наукові монографії, брошури, статті, рецензії польських істориків, в яких розглянуто різноманітні питання історіографії і конкретні проблеми національної історії. Особлива увага приділена полемічним статтям і матеріалам різних наукових форумів, в яких містяться дискусійні моменти, ведеться полеміка з актуальних питань історичних досліджень. Вони дозволяють прослідкувати еволюцію історичної думки і виділити суттєві фактори, які впливали на неї. У цьому плані залучені видання матеріалів наукових конференцій і сесій, а також достатньо місткі інформаційні повідомлення в численних історичних журналах і збірниках. Історична періодика, - як засвідчує порівняльний аналіз з архівними матеріалами, - досить об'ємно і повно інформувала науковогромадськість про події в науковому житті, незважаючи на існуючі цензурні обмеження. Особливо великий обсяг інформації вміщували журнали "Квартальник історични", "Шлегльонд історични", "З полявальки", "Наука польська", "Журнал ПАН", різноманітні академічні, відомчі і суспільно-політичні видання. Докладне вивчення періодики має досліднику багатий і різнобічний матеріал для аналізу.

До дослідження залучені важливі документи державних органів і правлячої партії, в яких відбиті головні елементи наукової політики. До них відносяться опубліковані документи ПОРП,

уряду, міністерств і відомств, Польської академії наук, а також деяких наукових товариств, в яких відображені питання розвитку історичної науки.

Одночасно автор вивчив поважну кількість неопублікованих архівних документів, що дозволяють більш глибоко висвітлити розглядувані питання, пов'язані головним чином з науковою політикою держави і організацією історичної науки. Першочергове значення мають матеріали Архіву нових актів у Варшаві. У фонді Міністерства освіти Польщі вивчені документи, що характеризують втрати науки і освіти в роки війни, а також відбудову, розвиток і реформування системи вищої школи, насамперед, її науково-дослідницьких структур загального та історичного профілю, організацію наукової роботи в університетах, відновлення і діяльність наукових товариств. Ці матеріали охоплюють період 1945-1950 рр. У фонді Міністерства вищої освіти використані документи щодо організації науково-дослідної роботи в галузі історії в університетах, підготовчі матеріали і Конгресу Польської Науки і створення ПАН з її системою історичних установ, підготовчі матеріали наукових форумів, інформації про розвиток міжнародних наукових зв'язків та інші. Доступні автору документи охоплюють 1950-1959 роки.

У Архіві Польської академії наук у Варшаві автор познайомився з документами Польського історичного товариства за 1947-1956 рр. що кидають світло на становище в середовищі польських істориків в ці роки, а також матеріалами ПАН. Важливі документи про розвиток історичної науки 40-60-х років відклались у особистому фонді відомого польського історика, багаторічного директора Інституту історії ПАН, директора Інституту історії Варшавського університету й члена майже всіх найважливіших наукових рад, комітетів і комісій Т.Мантойф'єля /1902-1970/. Понад 140 справ цього фонду мають першочергове значення для розуміння психологічної ситуації в середовищі істориків. Цікаві документи знайдені автором у особистих фондах відомих істориків Н.Гонсьоровської /1881-1964/ і Я.Воліньського /1894-1970/.

У Центральному архіві ЦК ПОРП /у даний час знаходиться у Архіві нових актів/ вдалось познайомитись з документами Відділу освіти і культури ЦК ППР /1946-1948 рр./ і Відділу науки і вищої

школи ЦК ПОРП /1949-1956 рр./, які дозволили скласти уявлення про механізм прийняття рішень стосовно розвитку історичної науки і становища її наукових кадрів.

Суттєві відомості для роботи над темою були почерпнуті у опублікованих спогадах деяких істориків. На нинішній час мемуарна література щодо післявоєнного розвитку науки не є численною. Тому слід згадати конкретні, місткі у інформативному відношенні спогади Т.Мантойфеля, В.Кулі, С.Кеневича, Ж.Корманової, М.Тировича, А.Бурди. У 1979 р. журнал "Квартальник історични" надрукував підбірку спогадів відомих істориків про відбудову і розвиток історичної науки в різних наукових центрах після другої світової війни /Б.Барановський, Г.Барич, В.Чаплинський, К.Гурський, М.Пельчар/. Вміщений тут матеріал є важливим для висвітлення теми.

Наукова новизна дисертації. Вибір теми, постановка дослідницької проблеми, формулювання конкретних завдань та їх вирішення на широкій джерельній базі, отримані результати дають можливість скласти нове уявлення про розвиток і зміни в польській історичній науці. Це уявлення засновується на позбавленому ідеологічних на шарувань минулих років підході до історичного пізнання, як діалектичного процесу поглиблення і вдосконалення знань про минуле незалежно від тих чи інших політичних доктрин чи ідеологічних систем.

Практичне значення. Дисертаційне дослідження і викладені в ньому висновки дозволяють внести корективи в уявлення про загальні і специфічні риси розвитку і поглиблення історичних знань, роль держави, громадських, наукових організацій і дослідників у їх формування, про взаємозв'язок і суперечності між суспільно-політичним розвитком і науковим пізнанням. Усе це може бути використане для дальших досліджень з історії Польщі і польської історіографії, а також історії історичної науки в цілому, читання нормативних і спеціальних курсів для студентів, що навчаються по спеціальності "історія".

Апробація результатів дослідження. Результати тривалої роботи автора над питаннями польської історіографії викладались на численних міжнародних, всесоюзних, республіканських і регіональних наукових конференціях, в серії статей, рецензій, розділів в

монографіях, навчальних посібників з історіографії і окремих виданнях, які вказані нижче у списку опублікованих праць по темі дисертації.

Структура дисертації. Дисертаційна праця складається з вступу, п'яти розділів, закінчення, а також приміток і списку використаних джерел та літератури. Підставою структури дослідження є проблемно-хронологічний принцип, який дозволяє, на наш погляд, найбільш повно розглянути розвиток історичної науки з вказаних вище точок зору: організаційної і методологічної. Розділи виділені у відповідності з проблемами, параграфи в середині розділів - за хронологічним принципом. При такій структурі виникають певні повторення, яких важко уникнути. З іншого боку, декілька ракурсів висвітлення дають можливість скласти достатньо всебічний образ об'єкту дослідження.

Короткий зміст дисертації.

У вступі визначено предмет дослідження, пошана характеристики літератури і джерел, поставлені мета і завдання вивчення, обґрунтовані хронологічні рамки і структура праці.

Перший розділ - "Польська історіографія напередодні і в період другої світової війни" - містить два параграфи: 1. Історична наука Польщі напередодні війни; 2. Історія та історики в роки війни. У ній поданий короткий аналіз стану історичної науки Польщі напередодні і під час другої світової війни.

Польська історична думка XIX - початку XX ст. сформувала впливові традиції тісного взаємозв'язку науки з потребами життя суспільства. Вона сприяла складанню національної самосвідомості поляків, визначенню ідеалів і цілей їх буття і діяльності. З іншого боку, під впливом політичних факторів польська історіографія протягом тривалого часу зосереджувала увагу на національному питанні, розглядаючи увесь історичний процес з позицій боротьби за незалежність Польщі, не надаючи належної уваги іншим соціальним факторам. Ця однобічність була зауважена окремими істориками-позитивістами другої половини XIX ст. Вони закликали звільнити історію від політичних впливів, знайти способи об'єктивно і неупереджено дивитись на минуле /В.Смоленський, К.Ліске і ін./.

З кінця XIX ст. філософсько-теоретичні концепції, покликані підняти загальнонауковий рівень і об'єктивність праці істориків, чинили все більший

вплив на академічні кола дослідників. Особливо помітно позначилась на діяльності істориків позитивістська методологія. З другого боку, нові явища в суспільних науках, поява нових соціальних доктрин наптовхувались на здоровий консерватизм професійних дослідників. З недовір'ям було зустрінуте матеріалістичне розуміння історії, викладене К.Марксом і Ф.Енгельсом у працях 40-60-х років XIX ст., а особливо соціально-політичний активізм, який впливав з їх соціологічних побудов. Цьому сприяли також приклади позанаукового застосування марксистського соціологічного методу, ранньої вульгаризації і догматизації його положень, підпорядкування наукового аналізу політичним інтересам. Тим не менше, марксизм знайшов прихильників серед молодого покоління польських істориків /Ю.Мархлевський, Р.Люксембург, К.Келлес-Крауз, С.Копутський, М.Хандельсман, Я.Рутковський, Н.Гонсьоровська і ін./.

На початку XX ст. на розвиток польської історичної науки політичний вплив вчинили праці неокантіанських філософів Баденської школи /В.Дільтей, В.Віндельбанд, Г.Ріккерт, Г.Зіммель і ін./, які виступили проти сциентистської однобічності позитивізму і звернули увагу на роль свідомості у пізнанні минулого. Крім цього, прогрес у соціології, поява соціально-психологічних досліджень привернули погляди істориків до вивчення масових явищ, волективістської свідомості /К.Лампрехт, П.Лякомб, Г.Берр і ін./.

Під впливом нових філософських і соціологічних теорій, в умовах загострення міжнародних відносин в Європі і зростання національно-визвольних рухів в польських землях склався впливовий, але нетривалий неоромантичний напрям в історіографії, котрий зробив наголос на своєрідності і неповторності історичного розвитку польської нації, відмовився від значних наукових здобутків попереднього етапу розвитку історичної думки /С.Закжевський, Ш.Аскеназі, В.Собеський, А.Шельонговський і ін./.

Під безпосереднім впливом політичних факторів різко впала наукова критичність цього напрямку, склались характерні його риси - націоналізм, ідеалізація явищ і осіб минулого, великодержавність тощо.

Відбудова незалежної Польської держави в 1918 р. забезпечила більш сприятливі умови для організаційного розвитку історичної науки. З'явилися нові університети, товариства, видання, які дозволили розпочати координацію і об'єднання дослідницьких зусиль істориків. На конференції наукових товариств у Варшаві у 1920 р., а

потім на ІУ-му загальнопольському з'їзді істориків у Познані в 1925 р. були накреслені програми діяльності, в яких значне місце відводилося підготовці нового синтезу національної історії, виданню численних джерел, висвітленню важливих проблем. Не всі положення програм були реалізовані, але виникло чимало корисних ініціатив. Консолідувалось Польське історичне товариство /ПІТ/, діяли регіональні наукові товариства, серед яких вирізнялась науковим авторитетом і зв'язками Польська академія знань /ПАЗ/ у Кракові, а також Варшавське наукове товариство, Наукове товариство у Львові, Товариство друзів наук у Познані тощо.

Від початку існування незалежної Польщі серед істориків розгорнулася полеміка, покликана зняти "емоційні" моменти з образу минулого і створити об'єктивну, правдиву картину минулого країни. Однак прагнення позбутися впливу бурхливих політичних пристрастей міжвоєнного часу давалось нелегко. Особливо, якщо йшла мова про питання нової та новітньої історії, де схрещувались інтереси головних політичних таборів. У зв'язку із зовнішньополітичними обставинами історики поділились на дві орієнтації: "п'ястівців" і "ягеллонців". У 20-ті роки переважав "західний" або "п'ястівський" інтерес, який звернув увагу вчених на ранню історію Польщі періоду правління династії П'ястів, коли поляки вели боротьбу з німецькою агресією, відстоюючи свої західні і північні землі. У 30-ті роки інтерес перемістився на схід, до історії експансії Польщі на литовські, українські і білоруські землі, яказдійснювалася за часів королів Ягеллонської династії. При цьому всіляко підкреслювалась та ідеалізувалась цивілізаторська місія Польщі на цих землях.

З точки зору методології досліджень більшість істориків віддавали перевагу тим чи іншим різновидам позитивізму. Крайності неоромантизму відійшли в минуле. Спеціальними питаннями наукового пізнання займались небагато істориків. Виключення складає діяльність крупного історика польського і європейського середньовіччя М.Хандельсмана /1882-1945/, який підготував і надрукував двома виданнями університетський підручник з теорії історичного пізнання "Історика". Його вплив на сучасне автору і наступні покоління істориків важко переоцінити. У підстави своєї методологічної концепції вчений поклав "соціо-психологічний" метод, який поєднував позитивістські і неокантіанські уявлення про природу суспільного розвитку і її пізнання. Методологічні студії М.Хандельсмана і

Його конкретні методичні вказівки мали велике практичне значення для формування історичного мислення дослідників-початківців, їх орієнтації у складних питаннях змісту і цілей пізнання минулого.

У розділі коротко висвітлено головні напрями досліджень національної історії і отримані вченими висновки. Відзначено складання до кінця 30-х років плюралістичної картини інтерпретації минулого, в якій, однак, переважала "національно-державна" ідея. Пridingено увагу характеристиці марксистського напрямку в польській історіографії.

Друга світова війна стала глибоким переломом в житті і свідомості поляків. Більш ніж п'ятирічна окупація польських земель гітлерівцями завлала величезних втрат польському народові. Постраждали також матеріальна база і кадри історичної науки. Війну не перетривала третя частина професійних істориків, а матеріальні збитки науки і освіти склали понад 13 млрд. довоєнних злотих. Відчутними були втрати наукових зібрань архівів і бібліотек.

Польська наукова інтелігенція була розсіяна по всьому світу. Її більша частина залишалась в окупованій Польщі і брала активну участь у таємній освіті – праці підпільних університетів, шкіл, наукових товариств, а також в діяльності нелегальних структур руху Опору. Деякі вчені проловжували наукову роботу, готували до друку монографії, брошури. Завдяки діяльності таємних університетів і наукових товариств відбувались захисти докторських і кандидатських праць.

Ряд істориків опинились в еміграції на заході, не намагались розгорнути навчання польських емігрантів і створити польські навчальні заклади за кордоном. Інша частина істориків затрималась на терені СРСР, працювали у радянських наукових і освітніх установах.

У дисертації висвітлена науково-ідеологічна діяльність польських істориків в роки другої світової війни, їх дослідницька робота і публікації з національної історії, котрі були тісно пов'язані з боротьбою за національне визволення. Особлива увага приділена відображенню історичної проблематики на сторінках легальних /в еміграції/ і нелегальних /під окупацією/ видавць. У центрі публіцистики знаходились питання історії західних і північних земель, вклучених гітлерівцями в склад рейху, відносили

Польщі із своїми сусілами на сході і заході протягом всієї історії країни, історії слов'янських народів та їх протистояння німецькій експансії, а також головні проблеми національного минулого, пов'язані із занепадом і відродженням Польської держави: щякхетської Речі Посполитої, національно-визвольної боротьби ХІХ ст., міжвоєнної Польщі. Стосовно цих питань в публіцистиці виявилась різка диференціація, викликана політичними факторами. Публіцисти, пов'язані з емігрантським урядом в Лондоні, намагались обґрунтувати історичне право Польщі на частину українських, білоруських і литовських земель, висували на перший план національну ідею, прагнули применшити відповідальність керівників міжвоєнної Польщі за крах держави, виступали за відновлення держави в кордонах 1939 р. з приєднанням земель Сілезії і Помор'я. Представники демократичних партій /людовці, соціалісти та ін./ більш критично оцінювали минуле країни, підкреслювали соціальні аспекти національного руху, засуджували експансію Польщі на схід, покладали відповідальність за крах держави на правлячі кола. Комуністична публіцистика, пов'язана із створеною в 1942 р. Польською робітничою партією /ПНР/ і Спілкою польських патріотів в СРСР, прагнула підкреслити класовий характер усіх подій історії, переносючи класову дихотомію на весь процес історичного розвитку країни. Вона гостро засуджувала націоналізм і ведикодержавність правителів Польщі, їх намагання "міфологізувати" минуле на догоду своїм вузькокласовим інтересам. Скрайні націоналістичні позиції по всіх питаннях відрізняли публіцистику т.зв. "народового" табору.

У роки війни та окупації в колах істориків виношувались плани глибоких перетворень в організації науки і освіти в післявоєнній Польщі. Вони відбивали незадоволеність тією недемократичною атмосферою, яка склалась в наукових центрах напередодні війни, відсутністю більш широкого, загальноцивілізаційного погляду на минуле народу. Дійсність змушувала дослідників минулого ширше дивитись на світ, не обмежуючись межами національної ідеї і національних проблем, а поставивши їх в контекст загальносвітового розвитку.

У другому розділі розглянуто питання державної політики в галузі науки і організації історичних досліджень в другій поло-

вині 40-х - 60-х років. Вказано, що у політичному розвитку Польщі після війни чітко виділяються два переломних рубежі, - 1948 і 1956 роки, - які покладені в основу поділу параграфів.

Розділ починається з параграфу, присвяченого аналізу стану історичної науки в перші післявоєнні роки. Показано, що програмні документи урядів Польщі і політичного керівництва ППР відбивали прагнення до здійснення глибоких демократичних перетворень. Урядові органи, в тому числі Міністерство освіти, у віданні якого знаходились справи організації науки, орієнтувались на відбудову і відновлення діяльності університетів і наукових товариств, соціальний захист наукових кадрів. Незважаючи на післявоєнні труднощі досить швидко були відновлені історичні кафебри і товариства в головних університетських центрах країни, відкриті нові університети в Любліні, Лодзі, Вроцлаві, Торуні. Поновили роботу наукові товариства і регіональні інститути /Західний, Сілезький, Балтійський і ін./ Повстало декілька проєктів реорганізації науки в країні, які тісніше зв'язували її розвиток з потребами суспільства. Однак дискусії, що розгорнулись між вченими у 1946-1948 рр., виявили значні розходження у розумінні мети і завдань наукової діяльності. певну роль відіграла нелювіра більшості старої інтелігенції до комуністів і їх прихильників, а також політична боротьба 1945-1947 років.

Тому керівні кола країни почали розробку програм посилення впливу держави на розвиток наукових досліджень. Після перемоги блоку партій на чолі з ППР на виборах до Законодавчого сейму 1947р. зросла тенденція розв'язувати всі проблеми з допомогою державного управління. Одночасно почала проявлятися ідеологічна нетерпимість з боку радикальних догматичних кіл у ППР, котрі вимагали рішучого насадження марксизму в освіті і науці в якості єдиної "наукової" ідеології. Але до 1948 р. ці радикальні прагнення ввавалось стримувати більш поміркованим силам у ППР. Внаслідок цього закон про вищу школу 1947 р. мав ліберальний характер і відбивав потреби змін в організації вищої освіти. Але після усунення восени 1948 р. від керівництва ППР В.Гомулки у вищому шкільній владі опинились лівацько-догматичні елементи, що сліпо орієнтувались на сталінські тоталітарні методи будівництва нового суспільства. У політиці, в тому числі відносно науки і освіти,

відбувся різкий зворот, який ознаменувався унітаризацією суспільно-політичного життя, відкиданням демократичних принципів, насамперед адміністративно-бюрократичних методів партійно-державного управління.

Перші післявоєнні роки відзначені в галузі історіографії збиранням наукових сил в традиційних і нових центрах, дискусіями про шляхи дальшого розвитку науки історії. У той час склались три точки зору на поле історичної науки. Нечисленна, але активна група прихильників ППР і ППС вимагала радикальної перебудови історіографії на марксистських методологічних засадах за прикладом СРСР. Інша група істориків відстоювала послідовно демократичні позиції, спиралась на нагромаджений досвід, традиції і свободу наукової творчості, на потребу оновлення методів дослідження і історичних концепцій. Третю точку зору пропагували прибічники традиційних підходів. Вони погоджувались лише на деяку модернізацію тематики студій. Полеміка прихильників цих поглядів виллалась на сторінки спеціальних і масових видань, лунала на різних форумах наукової інтелігенції. Спроби традиціоналістів об'єднати історичні сили навколо історичної комісії ЦАЗ були нейтралізовані державними органами. Зі свого боку ЦК ППР у 1947-1948 рр. почав більш рішуче втручатися в справи наукового середовища, прагнучи ізолювати політичну опозицію від впливу на кадри.

У розділі докладно висвітлений процес відновлення діяльності історичних кафедр і інститутів університетів, ЦІТ, історичних відділень академічних наукових товариств, створення нових партійних наукових установ.

Зворот у політичному житті, який відбувся у 1948 р., відчутно позначився на організації і змісті наукових досліджень. 1-й з'їзд ЦОПР, що відбувся наприкінці 1948 р., прийняті на ньому документи відбили тенденцію створення в Польщі монопартійної політичної системи, яка спрямована на державу, покликану виконувати функції "диктатури пролетаріату". Рішення пленумів ЦК ЦОПР були спрямовані на ізоляцію і усунення з політичного життя всіх, хто не поділяв сталінської моделі "будівництва соціалізму". У ЦК ЦОПР 1949 р. був розроблений новий план перебудови науки на "марксистсько-ленінських" ідеологічних і методологічних засадах. Він передбачав сувору централізацію управління науковою діяльністю з допомогою нових організаційних структур, запровадження "короткої ідеоло-

гічної цензури, обов'язкове вивчення нових суспільних дисциплін марксистського циклу тощо. Гуманітарні науки передбачалось повністю перевести на рейки марксизму-ленінізму, викоринити будь-які прояви немарксистського /буржуазного/ світогляду.

Реалізуючи положення плану, партійно-державні інстанції здійснили реорганізацію управління вищою школою - у 1950 р. було створене Міністерство вищої освіти і науки, котре розпочало централізацію керівництва науковою діяльністю в університетах та інших вузах. Ряд традиційних історичних кафедр були закриті, а решта зведені у інститути та об'єднані кафедри. Опозиційно настроєні викладачі були звільнені, деякі - заарештовані. Для підготовки марксистсько-ленінських кадрів суспільствознавців 1950 р. було відкрито Інститут підготовки наукових кадрів при ЦК ПОРП, ряд студентів і аспірантів були направлені на навчання і підготовку у вузи і наукові інститути СРСР.

Для централізованого управління розвитком, координацією і фінансуванням наукових досліджень було вирішено за прикладом Радянського Союзу утворити Польську академію наук. Підготовча робота була здійснена: напередодні і під час скликання 1 Конгресу Польської Науки /червень-липень 1951 р./. Саме тоді було подолано опір багатьох вчених примусовому нав'язуванню марксистської ідеології в якості єдино наукової теорії і методології. Гострі дискусії розгорнулись в середовищі істориків, які висловлювали сумніви щодо доцільності уніфікації наукових досліджень. Для посилення впливу пролетарської ідеології на історичну науку було утворене Марксистське об'єднання істориків. Але воно не відіграло помітної ролі в розвитку історіографії. Завдяки сильному адміністративному тиску партійне керівництво домоглося проведення конгресу за своїм сценарієм - усі головні положення резолюції конгресу були схвалені. Стосовно історіографії на ньому були засуджені і відкинуті як "ненаукові" усі попередні традиції і досвід. Проголошувалась необхідність створення в сутності "від нуля" нової, марксистської історичної науки.

Незабаром після конгресу була за його рішенням утворена ПАН, а у її структурі "головна" установа історичної науки - Інститут історії /з 1953 р./. Його створенню передувала 1-ша методологічна конференція польських істориків у м.Отвоцьку на рубежі 1951-1952 рр. Її завданням було "очистити" історіографію від старих

традицій і продемонструвати можливості марксистської методології. Конференція показала, що нові підходи в методології не завжди є обґрунтованими, а підготовка марксистських кадрів є недостатньою. Група відомих істориків змушена була звернутись з листом до Президента ПНР, у якому вони скаржились на переслідування авторитетних вчених з боку радикальних марксистських "перебудовників". Реакція на цей лист, а також вагомість авторитету ряду крупних істориків дозволили дещо вгамувати "революціонерів" і зібрати в Інституті історії ПАН багатьох серйозних дослідників. Перед інститутом були поставлені завдання швидкої підготовки марксистського підручника з історії Польщі, інших узагальнюючих праць, видання джерел, монографій, підготовки наукових кадрів і інші. В сутності Інститут історії повинен був стати центральним міжвідомчим керівним органом історичної науки. Крім цього були створені ще ряд історичних установ ПАН. 1-ше Відділення ПАН, куди увійшли усі історичні заклади, вже 1952 р. затвердило "Директиви особливо важливих для національної культури досліджень в галузі суспільних наук", які стали імперативом при затвердженні і фінансуванні тем наукових досліджень. У цьому документі вся історія зводилась до класової боротьби, а методологія – до діалектичного та історичного матеріалізму, до того чи іншого їх тлумачення в партійних документах. Директиви відбивали прагнення повністю підпорядкувати науку ідеологічним цілям.

Централізація і бюрократизація організації історичної науки дозволила посилити адміністративний контроль за працею вчених. З іншого боку, вона сприяла згуртуванню наукових сил у визначених центрах. Міністерство вищої освіти проводило різні експерименти з плануванням і координацією наукових досліджень, результатом яких була їх підгонка під "Директиви...". До середини 50-х років формалізм і бюрократизація досягли кульмінації і викликали виразне незадоволення в наукових колах.

Разом з тим, у цей період відбулось зміцнення традиційних і нових наукових осередків, їх тематична і проблемна спеціалізація. У порядок денний були поставлені нові питання історії суспільства: минуле соціальних рухів, соціально-економічні відносина, формаційні процеси тощо. У дисертації змальовані напрями досліджень головних центрів історичної науки в університетах і

академічних інститутах, зміни в діяльності наукових товариств і партійних наукових установ.

У середині 50-х років у Польщі назріла криза режиму, заснованого на сталінській інтерпретації соціалістичної ідеї. Зворотним моментом в розвитку кризової ситуації став УІІ Пленум ЦК ПОРП у жовтні 1956 р., який накреслив програму реформ демократизації суспільства і його інститутів. Політикою в галузі науки зайнялись вищі державні і партійні інстанції - Сейм, ЦК ПОРП, уряд. Наслідком їх діяльності став новий закон про вищу школу /1958р./, Лещо розширивши автономію вузів, він зберіг всі основні важелі управління в руках міністерства, а через нього - ЦК ПОРП. Все це виглядало спробою "підфарбування фасалу", деякою лібералізацією режиму. Документи III з'їзду ПОРП /1959 р./ залишили в силі ідеологічну підпорядкованість гуманітарних і суспільних наук, покликаних формувати "соціалістичну свідомість" мас. Розкріпачення суспільствознавчої думки після 1956 р. серйозно занепокоїло керівництво ПОРП. Воно прагнуло організувати відпор "ревізіонізму", не допустити поширення "моди на західну науку".

На початку 60-х років урядові інстанції продовжували шукати оптимальні можливості керувати науковими дослідженнями з допомогою планування. Наукове керівництво ПАН не виправдало надій на забезпечення контролю за "ідеологічною чистотою" суспільних і гуманітарних наук. Це показало обговорення питань наукової і освітньої політики на Пленумі ЦК ПОРП в 1962 р. Не знаходячи можливості поєднати партійність і науковість, партійно-державне керівництво в середині 60-х років поступово відходить від декларованих реформ і повертається до формально-бюрократичних методів адміністрування.

У історичній науці розрахунок з попередньою політикою почався в 1955-1956 рр. У бурхливій полеміці на наукових форумах і на сторінках періодики були піддані гострій критиці і засудженню помилки і перегини минулих років. При цьому лунали голоси у підтримку марксистського методу як дійового засобу пізнання минулого. У численних виступах істориків вказувались конкретні недоліки, помилки і штучні перешкоди, які чинилися на шляху пізнання минулого, особливо стосовно нового і новітнього часу. Підсумки полеміки були підведені на УІІ загальнопольському з'їзді істориків в Кракові /1958 р./. Результатом дискусій була за-

гальна згода відносно усунення з історіографії однобічності, характерної для вульгаризованого марксизму.

Важливе значення для розвитку історичної науки мали державні рішення 1958-1960 рр. про широке громадське відзначення 1000-річчя Польської держави. Були виділені значні кошти. Партійно-державне керівництво прагнуло надати відзначенню офіційно-пропагандистський характер, що применшувало вплив і участь наукового середовища.

Для підсилення керівництва історичною наукою Президія ПАН у 1959 р. створила Комітет історичних наук /КІН/, на який були покладені обов'язки планування, координації і контролю за історичними дослідженнями в країні. КІН повинен був стати дорадчим органом для уряду у визначенні наукової політики в галузі історії. На початку спостерігалась підвищена активність комітету. Але з середини 60-х років з його думкою рахувались все менше.

Після 1956 р. значно зросла роль Інституту історії і інших установ ПАН. У їх активі з'явилось чимало узагальнюючих і монографічних досліджень, склались нові наукові кадри, які вміло володіли методами пізнання минулого, користувались широким колом наукової інформації. Після реорганізації у 1957 р. розширилась і зміцнилась мережа історичних інститутів і кафедр в університетах. Були відновлені традиційні і сформовані нові наукові школи і напрями. Зміни торкнулись системи партійних наукових установ, які зосередили увагу на вивченні актуальних наукових проблем. Були створені нові відомчі історичні наукові заклади /профспілкові, військові, інших партій/. Стабілізувались позиції ПІТ і загальних наукових товариств, які визначили свою роль у сприянні розвитку і пропаганді наукових знань. У вказаний період організаційна база історичної науки помітно розширилась і зміцнилась, був сформований чисельний, висококваліфікований корпус наукових кадрів. Складались сприятливі перспективи для дальшого розвитку історіографії.

Аналізу розвитку уявлень про методологічні підстави історіографії присвячений третій розділ. У ньому виділені три етапи формування і поглиблення теоретичних знань про шляхи і засоби пізнання минулого. У другій половині 40-х років увага вчених була зосереджена на осмисленні змісту і форми перебудови історичних

досліджень. Вирізняно чотири головних методологічних орієнтації істориків: прихильників ортодоксального догматизованого марксизму; групу дослідників, які визнавали важливість і потребу застосування марксистського методу у науковому пізнанні; істориків, що прагнули до оновлення теоретично-пізнавальних підстав науки, але мали застереження до марксизму і його історичного методу; носіїв традиційних методологічних поглядів позитивістського або неоромантичного забарвлення. Між ними розгорнулася дискусія в тогочасній періодиці.

Значну активність проявляли марксиста, пропагуючи положення марксистського методу і розкриваючи його пізнавальні можливості. Одночасно вони піддавали критиці ідеалістичну, ірраціоналістську і націоналістичну спрямованість традиційних шкіл і течій польської історіографії. Особливий акцент вони робили на соціальній зумовленості і ідеологічній залежності пізнання і розуміння минулого.

Разом з тим, у марксистській публіцистиці тих років не ставилося питання про повне відкидання всіх традицій попередньої історичної думки. Мова йшла про збагачення науки новою тематикою - вивченням соціальних, економічних питань, історії народних мас і суспільних ідей. Скептично оцінювався політико-правовий ухил старих шкіл, віддавалась перевага соціальному фактору. Сам історико-матеріалістичний підхід зводився до неясних вимог оцінки минулого з "позицій боротьби робітничого класу і трудящих за свободу, демократію і соціалізм".

Критичне ставлення до пізнавальних засад традиційної історіографії прослідковувалось також у публікаціях багатьох немарксистських вчених /М.Г.Серейський, С.Кеневич, Я.Рутковський, Г.Барич і ін./, які визнавали потребу розширення тематичного і гносеологічного об'єкту науки. Методологічну спрямованість мала дискусія з т.зв. "неопозитивістами" або "реалістами", котрі намагались реанімувати геополітичні концепції історії Польщі. У полеміці з ними єдиним фронтом виступили марксиста і прибічники демократичного оновлення науки.

Наприкінці 40-х років з'явилися перші праці, присвячені аналізу теоретичних підстав історичної науки. З цікавими творчими роботами з теорії пізнання і ролі в ньому марксистського

методу виступили відомі соціологи С.Оссовський, Ю.Халасиньський, Ю.Хохфельд, Я.Шепанський. У своїх міркуваннях вони спирались на досягнення світової наукової думки. У свою чергу прихильники догматичного марксизму прагнули обґрунтувати ідеологізований варіант марксистського методу, підпорядкований політичним інтересам робітничої партії /А.Шафр, Ю.Серадзький, С.Среньовський і ін./ . Між ними і прихильниками творчого застосування матеріалістичного підходу до історії розпочалась змістовна дискусія, перервана внаслідок зміни політичної обстановки. У її центрі стояло питання співвідношення ідеології і науки.

З кінця 40-х років усі "немарксистські", а точніше підходи, які не узгоджувались з офіційною ідеологією, були заборонені. Почалось виконання накресленої ПОРП програми "методологічного перелому" в історичній науці. Її положення були викладені в партійних документах і виступах офіційних керівників. Історіографія була поставлена у повну залежність від політики та ідеології.

У ході розгрома попередніх шкіл і напрямків склалось поняття офіційної "марксистської методології". Під нею розуміли наповнення фактичним матеріалом оцінок історичних подій і явищ, даних в працях засновників марксизму-ленінізму і партійних документах. За таких умов творчий, пізнавальний характер марксистського методу усунувся. З марксистської соціології були вирвані і абсолютизовані декілька положень - про базис і надбудову, про закони суспільного розвитку і класової боротьби, про вирішальну роль народних мас, про революції як рушії історії і деякі інші, котрі не підлягали сумнівам і обговоренню. Обмеженість такого підходу до методології виявилась на 1-й методологічній конференції польських істориків в м.Отвоцьку /рубіж 1951-1952 рр./, де ортодоксальні марксиста не змогли дати відповіді на багато методологічних питань. Про небезпеку гносеологічного тупіку, на котрий штовхала науку така методологія, попереджали у своїх виступах С.Оссовський, Т.Котарбинський, Г.Ловмянський. Але їх виступи всіляко тлумилися. Офіційна доктрина методології історії була викладена в численних працях А.Шафра. У них він науку повністю підпорядковував ідеології, а історію - соціології.

Однак і в таких нелегких умовах польські вчені, що згрупувалися навколо М.Г.Серейського, займалися дослідженням історії історичної науки і, одночасно, торкалися деяких методологічних питань. Вони

стали ініціаторами гострої дискусії з ортодоксами марксизму з питань співвідношення ідеологічних і наукових поглядів в історіографії, що пройшла в 1953-1955 рр. і завдала певних втрат марксистській схоластиці.

Після 1956 р. склались більш сприятливі умови для розвитку науки. Почались якісно нові дослідження в галузі методології історії. Праця йшла по двох напрямках: філософи і соціологи вносили нові елементи в теорію суспільного розвитку і гносеологію, з другого боку, все більше число істориків цікавились теоретичними питаннями історичних досліджень. У другій половині 50-х років з'явилися праці, в котрих були піддані ґрунтовній і нищівній науковій критиці чимало положень вульгаризованої марксистської доктрини, яка служила підставою методології /А.Малевський, С.Топольський, С.Вятер, Л.Колаковський і ін./ У фокусі методологічних дискусій опинилися питання логіки історичного пізнання. Нові підходи викликали опір ортодоксальних сил.

У 60-ті роки ^{на}перший план вийшли проблеми закономірності і причинності, логіки і методів пізнання, історичного факту і деякі інші. У працях В.Кулі, А.Малевського, С.Топольського, С.Гедеміна, В.Дуткевича, Ц.Бобиньської, К.Гжибовського розглядалися наукові підходи до пізнавальної діяльності історика, проводилася думка про важливу роль загальнонаукових логіки і методів дослідження, які не суперечили, а склали підстави марксистського методу.

Суттєвий вплив на історіографію вчинила дискусія філософів і соціологів про співвідношення науки та ідеології, що розгорнулася в кінці 50-х - на початку 60-х років. У ній взяли участь С.Оссовський, Ю.Хохфельд, Л.Колаковський, С.Вятер та інші. Сама дискусія і ті роботи, які з'явилися за її підсумками, показали відносну незалежність і самостійність наукового аналізу, прикували увагу до проблем особи і свідомості у дослідницькій діяльності.

У 60-тих роках методологічні дискусії посилились. Виникли певні осередки розробки методологічної тематики, серед яких виділялись познанський /С.Топольський, А.Малевський/, варшавський /В.Мощеньська/, краківський /Ц.Бобиньська, В.Серчик/; почали виходити спеціальні видання. Були опубліковані монографічні праці /Ц.Бобиньська, С.Топольський, В.Мощеньська/, в яких були викладені нові підходи до методологічної проблематики. Вони привернули увагу на-

укової громадськості в багатьох країнах. У дисертації дано аналіз методологічних праць польських вчених і розглянута полеміка, яка розгорнулася навколо них.

Посилена увага до методологічних проблем, певний доробок в їх осмисленні формували міцні підстави для розвитку польської історичної науки, її звільнення від спрощення уявлень про суспільну еволюцію, розширення теоретичних обріїв і методологічних засобів пізнання минулого за рахунок загальнонаукових підходів. Особливу роль відіграла поступова переорієнтація історичних досліджень з ідеологічних /онтологічних/ проблем на гносеологічні. При цьому утвердилась думка про значення марксистського методу, як одного з важливих досягнень світової наукової думки. Важливе значення для творчого розвитку марксистського методу, його очищення від ідеологічних нашарувань мала діяльність познанського осередку, очолюваного авторитетним вченим Є.Топольським.

Четвертий розділ - "Формування нової концепції історії Польщі" - присвячений аналізу праці польських істориків над концепцією нового, марксистського синтезу національного минулого. Ідея створення сучасних епосі узагальнюючих праць історичного розвитку народу не була новою. У польській історіографії існували міцні традиції підготовки синтезів національної історії у ХУІІІ-ХІХ ст. У минулому вони здебільшого ґрунтувались на ідеї саморозвитку і самоутвердження нації. Спроби створити нову концепцію національної історії з врахуванням соціально-культурних аспектів у міжвоєнний період не принесли результатів. У той же час польські комуністи намагались безуспішно реалізувати ідею розробки марксистської концепції історії Польщі, котра б відображала не вузьконаціональний, а соціально-класовий підхід.

Відразу після другої світової війни група відомих істориків /Ю.Фельдман, Г.Верещицький, С.Кеневич/ зробили спробу підготовки нового підручника з історії Польщі, котрий би відбивав тенденції демократизації суспільства. Однак цьому перешкодили різні життєві обставини.

Нові спроби розробки концепції національної історії були пов'язані з реформами системи народної освіти і підготовкою шкільних підручників в другій половині 40-х років. Однак роботу істориків ускладнили реформації, які виникли в кінці цього пері-

оду. Видані на рубежі 40-50-х років шкільні підручники з історії відбивали ідеї "ідеологічного наступу" вульгарного марксизму і були зустрінуті критично в науковому середовищі.

У 1951-1952 рр. польські історики провели дискусії з питань загальної періодизації історії Польщі. Були вилені декілька вихідних методологічних принципів: формаційний підхід, визначальна роль способу виробництва, класова боротьба як рушійна сила суспільного прогресу тощо. У ході дискусій і обговорень гостро стояло питання про співвідношення загальносоціологічних директив історичного матеріалізму і реального історичного розвитку Польщі. Багато вчених наполягали на потребі аналізу конкретного історичного процесу, а не побудови апріорних соціологічних схем. Висловлювалась думка про небезпеку скочування до "економічного матеріалізму". У тих умовах протидія тиску догматичних сил ПОРП було дуже складно.

Після утворення Інституту історії ПАН Його колективу було доручено підготувати синтез історії Польщі у вигляді університетського підручника, заснований на марксистських методологічних засадах. До його написання були залучені практично усі кращі наукові сили. Від початку стало зрозуміло, що йдеться не про підручник, а про фундаментальне академічне видання, котре повинно відбити стан і досягнення сучасної польської історіографії. Це було непросто завдання, якщо врахувати методологічну дезорієнтацію істориків, відсутність джерел і монографічних досліджень по багатьох питаннях.

Поряд з тим, при підготовці перших томів синтезу важливу роль відіграли численні колективні обговорення текстів і макетів із залученням широкого кола польських і зарубіжних спеціалістів, громадськості. Такі обговорення відбулись по кожному тому і його частинах, починаючи з 1954 р. Після 1956 р. історики змогли більш відверто висловлювати свої критичні зауваження і це дозволило усунути з тексту чимало нав'язуваних позанауковими колами схем і спрощень.

У дисертації показано головні етапи написання, обговорення і видання чергових томів багатотомної "Історії Польщі", в ході яких відбулись гострі полемічні баталії між істориками. Їх головна увага була зосереджена на методологічних питаннях: про співвідношення теорії і реальності, базисних і надбудовних явищ, за-

кономірностях розвитку, про роль народних мас, про межі суспільно-економічних формацій і переходи між ними і таке інше. Чимало істориків виступили прихильниками творчого застосування марксистського методу, який дозволяє насамперед скласти інтегральний образ суспільної еволюції. Одночасно, різкій критиці були піддані і відкинуті догматичні спотворення матеріалістичного розуміння історії, перш за все схематизм і соціологізація, абсолютизація соціально-економічних факторів.

Дискусії навколо "Історії Польщі" сприяли докладному і всебічному аналізу таких важливих проблем, як формування класового суспільства і утворення держави, роль фільварково-панщинної системи, зміст і характер польського Відродження, причини занепаду державності у XVIII ст. та інших. Активна участь широких наукових сил в обговоренні матеріалів і текстів до "Історії Польщі" дозволила її авторам усунути з остаточних рукописів багато одіозних положень, наповнити тексти новими історичними фактами, у центрі яких були широкі соціальні верстви народу. Разом з тим, у виданих томах не вдалось уникнути і деяких спрощень, схематизму, замовчувань, класової дихотомії. Їх кількість зростала пропорційно наближенню до новітнього часу, де ідеологічні і політичні впливи були особливо відчутні. Сама тому видання чергових томів розтянулось у часі /т. I "Історії Польщі" вийшов у двох частинах у 1957 р.; т. II в трьох частинах - в 1958-1959 рр.; т. III в трьох частинах - в 1962-1974 рр.; а т. IV залишився незакінченим: вийшло лише дві перші частини періоду 1918-1926 рр. - у 1969-1984 рр./.

Пророблена польськими вченими робота по створенню нової концепції історії Польщі не минула даремно. Вона дозволила прийти до більш повного і всебічного розуміння минулого, виявила суттєві недоліки і обмеження методологічного і конкретно-фактичного характеру, котрі слід було усунути у подальшій дослідницькій діяльності.

У п'ятому розділі, - "Методологічні аспекти дослідження проблем національної історії", - змальовані умови і наслідки застосування марксистської методології до в'ясування конкретних проблем історії Польщі. Прослідковано етапи змін і вдосконалення підходів до пояснення історичних явищ, звільнення теоретичних уявлень про історичне пізнання від ідеологічних обмежень. Розглядаються ті

проблеми польської історії, які в 40-60-х роках знаходились у центрі уваги дослідників, широко обговорювались в спеціальній і громадсько-політичній періодиці, історичній літературі.

Під час війни і в перші післявоєнні роки в науковому середовищі сформувалась думка про необхідність переосмислення багатьох подій та їх оцінок традиційною історіографією. Впливовими факторами, що диктували нові підходи, були політичні. Під їх дією у центрі дискусії опинились декілька крупних тематичних блоків: історія західних і північних земель в контексті польсько-німецьких стосунків у минулому і сучасності, традиції боротьби сил прогресу і реакції у тісному зв'язку з роллю народних мас і суспільно-політичних ідей, події другої світової війни і окупації, питання ранньої історії слов'янських народів і міжслов'янських зв'язків.

Більшість праць з історії західних і північних земель були написані в роки війни і спрямовані на обґрунтування історичних прав поляків на ці землі. У них переважали тенденції шукати джерело польсько-німецьких конфліктів у романтичних ідеях вродженої агресивності німецької нації. У той же час минуле поляків всільно ідеалізувалось. Це привело до пом'якшення довоєнних орієнтацій "настівців" і "ягеллонців". У ряді монографій /З.Войцеховський, В.Конопчинський, К.Малечинський, Я.Пасвський/ підносились питання політичних відносин Польщі і Німеччини, лунали антинімецькі випадки, навіяні подіями останньої війни. Під впливом останньої активно обговорювались причини періодичних занепадів польської державності, які вбачались у геополітичному розташуванні Польщі і відсутності реалізму у її політиків /К.Дружинський, А.Бохеньський, Д.Хородинський, С.Грабський/.

Спроби відродити неоромантичні концепції зустріли відпор як з боку марксистів, так і демократично настроєних вчених, котрі вважали такі підходи застарілими, такими, що не відбивають всієї складності суспільних процесів /Ц.Бобинська, Р.Верфель, Ш.Корманова, Г.Яблонський, С.Кеневич/. З особливою силою проти традиціоналістів у 40-ві роки виступили історик-марксист, що прагнули розвіяти міф про "єдність нації" і показати протилежність соціальних інтересів гнобителів і пригноблених. Їх численні публіцистичні виступи акцентували увагу на боротьбі сил прогресу і реакції протягом всього історичного розвитку Польщі. Ідейно-політичні аспекти були підставою тривалої диску-

сії про походження і риси польської інтелігенції, розпочатої відомим соціологом Ю.Халасиньським. Усе це сприяло пробудженню дійсного наукового інтересу до соціальної історії і появі перших праць такого плану /Н.Ассоропобрай, С.Шотка, С.Среньовський/.

Вивчення давньої історії слов'янських народів, участь в ньому археологів, лінгвістів значно доповнювали уявлення про суспільство, включаючи в нього матеріальне виробництво, соціальні відносини, культурні і інші прояви. Праці авторитетних вчених з цієї тематики виявляли переваги інтегрального представлення суспільної еволюції /Т.Дер-Сплавинський, К.Тименецький, Ю.Видаєвич, Г.Ловмянський, Т.Мантойффель, Ю.Костжевський, Г.Дябуда та ін./.

Відзначення у 1948 р. 100-річчя Весни Народів було використано працівниками марксизму для пропаганди марксистських підходів до оцінки революційних подій. На противагу традиційним поглядам марксисти приділяли більшу увагу радикальним революційним течіям, які представляли інтереси нижчих соціальних верств, прагнули довести підпорядкованість національних цілей соціальним.

Загалом, у перші післявоєнні роки склались сприятливі умови для розвитку і поглиблення історичних досліджень шляхом збагачення традиційних підходів за рахунок творчого потенціалу марксистського методу. Про це свідчив інтерес до останнього з боку ряду авторитетних і молодих істориків.

Встановлення в кінці 40-х років відвертої партійної диктатури привело до повного панування ідейно-політичних постулатів ПОРП. Вони стали критерієм "науковості" в історії. Завдання істориків зводилось до ілюстрування фактами партійних оцінок, а також положень праць класиків марксизму-ленізму. Наукові зустрічі відбувались під контролем і за сценарієм партійно-державних інстанцій. Прикладом тому була наукова сесія з польського Просвітительства у 1951 р. У офіційних виступах і доповідях уся багатоманітність просвітительської ідеології була зведена до соціальних проблем. Незважаючи на різні обмеження історики змогли поставити ряд суттєвих наукових проблем;

зокрема, пов'язаних з особливостями зародження капіталістичних відносин, формуванням нації і національної самосвідомості. Однозначність і пряmlinійність офіційних підходів створювали чимало труднощів і суперечливих ситуацій, що вступали у конфлікт з науковою логікою і здоровим глуздом.

Разом з тим, лунали і друкувались плідні наукові розробки, підготовлені з використанням марксистського методу /Н.Гонсьоровська, Б.Лесьнодорський, В.Русинський/. Вчені були змушені проводити дослідження у межах суворо визначеної тематики і це обмежувало їх пізнавальний потенціал.

Більшість історичних дат першої половини 50-х років були використані керівництвом партії і держави для широкої ідеологічної кампанії. Таку спрямованість мало відзначення у 1953 р. Року Відродження. Проте, завдяки зусиллям вчених в ході різних наукових конференцій були піднесені і обговорювались важливі наукові проблеми соціально-економічної історії і громадсько-політичної думки. Розпочались плідні дискусії, які були продовжені на спеціальних наукових конференціях з реформації і гуманізму, аріанства, соціальної боротьби селянства тощо. Була започаткована розробка комплексних наукових тем із залученням значних колективів дослідників.

У ході дискусій на конференціях і в періодиці все яскравіше виявлялись обмежувальні межі вульгаризованого марксистського методу, який стримував пояснення історичних явищ. Тільки спираючись на серйозний джерельний аналіз вченим вдавалось долати ці обмеження. Зокрема, це спостерігалось у дослідженнях з соціальної історії селянства /С.Щотка, С.Среньовський, В.Русинський/. Ідеологічні обмеження збіднювали історичні дослідження, примушували вчених займатись одностороннім висвітленням радикальних суспільних течій, штучно підбирати матеріали під положення про класову боротьбу і таке інше.

Постійне апелювання до прогресивних традицій привело дослідників до змістовної дискусії про поняття прогресивності в історії. Під час полеміки в періодиці і на конференціях 1954-1955 рр. було досягнуто перших успіхів у подоланні схематичного вузькокласового підходу до визначення прогресивності історичних явищ. Незадоволення визначеними межами ідеологічного схематизму

все частіше проривалась на широку арену наукового життя.

Нова атмосфера, що склалась після 1956 р., сприяла розкриттю наукових пошуків істориків, використанню творчих можливостей марксистського методу. Разом з тим, ЦОРП вдалось зберегти ідеологічний пріоритет у суспільно-політичному житті і це не могло не відбиватись на історіографії.

У процесі гострих дискусій 1956-1958 рр. були піддані критиці багато догм вульгаризованого марксизму, усунуті найбільш оліозні атрибути попереднього періоду.

У другій половині 50 - першій половині 60-х років пройшли численні і тривалі дискусії з багатьох ключових проблем національної історії. У тексті дисертації послідовно розглянуто етапи розвитку і наукові підсумки цих дискусій. Серед них - про характер і зміст національно-визвольного руху в ХІХ ст., причини і характер утворення незалежної Польщі у 1918 р., створення і розвиток народної Польщі у 1944-1948 рр., визвольну боротьбу народу в роки другої світової війни, суспільно-політичний розвиток Польщі в міжвоєнний період, ідейну еволюцію польського робітничого руху, проблеми вивчення історії робітничого класу, причини занепаду польської шляхетської республіки і соціальну еволюцію шляхетського стану, роль історичної науки у формуванні суспільної свідомості і деякі інші /у порядку викладу/. У дискусіях переважали методологічні аспекти, які дозволяли виділяти і оцінювати суттєві моменти історичного процесу.

Активне і широке громадське обговорення важливих історичних проблем виявило поступову, але неухильну еволюцію теоретичних уявлень дослідників: від однобічного класового підходу до більш повного врахування впливу інших соціальних факторів, в тому числі і насамперед, національного; від пріоритету революційних форм і способів розвитку - до розгляду еволюційних і реформістських альтернатив; від виключного аналізу масових процесів - до взаємодії колективу і особи; від ідеологічної зумовленості пізнання - до визнання самостійного значення наукових знань. Однак, спроби повернути історіографію до романтичних або позитивістських концепцій не отримали підтримки більшості вчених, які вважали доцільним розвивати і поглиблювати дослідження на вже створених підставах і досвіді.

У заключенні дисертації підведено підсумки проведеного дослідження і викладені висновки, які виносяться на захист.

1. На кінець 30-х років ХХ ст. польська історіографія нагромадила глибокі традиції вивчення історії, пов'язані з пізнанням суспільних явищ, які визначали глибокі звороти у долі народу і держави. З другої половини ХІХ ст. під впливом методології позитивізму, марксизму та інших нових теоретичних підходів польські історики намагались зміцнити наукові підстави історіографії, позбавити її однобічності, характерної для попередніх шкіл і напрямків, які розвивались під відчутним впливом ідеології і політики національної боротьби. Прагнення до об'єктивізації наукових досліджень історії проявилось у міжвоєнний період. Але суспільно-політичні умови розвитку історичної науки в цей час не сприяли реалізації багатьох сподівань вчених. Трагічні події другої світової війни викликали у наукових колах надії на дальшу демократизацію життя науки, але, з другого боку, привели до посилення впливу на неї політико-ідеологічних чинників.

2. Після другої світової війни розвиток історичної науки в Польщі відбувався в умовах посиленого втручання правлячої партії і держави у справи організації і здійснення наукових досліджень, а також підпорядкування історії офіційній ідеологічній доктрині. Такі обставини гальмували історичне пізнання і обмежували творчі можливості дослідників. Поряд з цим, внаслідок існування глибоких історіографічних традицій, збереження і примноження кадрового потенціалу, неухильного впливу дійсних потреб наукового пізнання у польській історичній науці вже з другої половини 50-х років почався процес подолання штучних політичних та ідеологічних перешкод, який сприяв плідному розвитку історіографії і досягненню вагомих наукових результатів.

3. Державно-партійне втручання у організацію історичної науки в Польщі мало суперечливі наслідки: з одного боку, майже повна централізація керівництва науковими дослідженнями створила обмеження для реалізації творчих замірів вчених; з другого боку, воно сприяло концентрації наукового потенціалу у великих осередках і центрах, розбудові організаційної бази історіографії і, у підсумку, - зміцненню позицій останньої у суспільстві.

4. Всупереч намаганням партійно-державних інстанцій наз'язати вченим єдину офіційну методологію у вигляді вульгарного варі-

анту марксистсько-ленінської ідеології польські історики зуміли порівняно швидко відокремити пізнавальні аспекти марксистського методу від ідеологічної схоластики і поставити його поряд з іншими підходами на службу історичній науці.

5. Підготовка синтезу національної історії, тривалі дискусії з конкретних проблем минулого, які провадились в польській історіографії 50-60-х років, звернули увагу вчених на питання логіки наукового дослідження і потреби поглиблення історичного пізнання. Вони відіграли першочергову роль у звільненні історичної думки від однобічності офіційної методології, дозволили вийти на якісно новий рівень вивчення історії.

Досягнутий в 60-х роках рівень історичних досліджень у порівнянні з довоєнним станом польської історичної науки свідчить, на наш погляд, про значне просунення вперед у науковому пізнанні. Це забезпечило польській історіографії вагомий авторитет у світовій науці, створило сприятливі передумови для її наступного розвитку.

6. Досвід еволюції післявоєнної польської історіографії свідчить про те, що держава і суспільство зацікавлені у створенні сприятливих умов для наукових історичних досліджень. Але створюючи ці умови, держава не повинна втручатись у пізнавальний процес, обмежуючи його рамками будь-якої офіційної ідеології, підпорядковувати минуле біжучим політичним інтересам. Збагачення історичних знань визначається насамперед закономірностями і принципами, властивими даній науці, і спирається як на спадкоємність попередніх досліджень, так і на досягнутий рівень теоретичних уявлень про предмет пізнання.

Основні положення дисертації викладені автором у наступних публікаціях:

1. Польська історіографія після другої світової війни: проблеми національної історії /40 - 60-ті роки/. - К., 1992. - 85 стор.
2. Питання методологічної орієнтації в польській історіографії другої половини 1940-х років // Проблеми слов'янознавства. - Львів, 1992. - Вип. 44. - с. 56-69
3. Польская марксистская историография о роли ПОРН в истории страны /50-80-е годы/ // Политические системы СССР и стран Восточной Европы 20-60-е годы. - М., 1991. - с. 113-124
4. Об основных проблемах исследования послевоенной историографии зарубежных славянских стран // XII Всесоюзная конференция истори-

- ков-славистов. Тезисы докладов и сообщений. - М., 1990. - с. 38-41.
5. Польская историография начала XX в. // Историография истории нового времени стран Европы и Америки. - М., 1990. - с. 432-440
6. Польская историография 60-90-х годов XIX в. // Там же. с. 319-327
7. Формирование польской национальной историографии /конец XVIII - первая половина XIX века/ // Там же. - с. 186-195
8. Розвиток польської історіографії в період піднесення національно-визвольної боротьби в XIX ст. /до 1863 р./ // Проблеми слов'язознавства. - Львів, 1983. - Вип. 33. - с. 105-115
9. Марксистская историография и Формирование общественного сознания в Польше в 1944-1948 гг. // XI Всесоюзная конференция историков-славистов. Тезисы докладов и сообщений. - Минск, 1988. - с. 71-72
10. Дослідження з історії селянського /людовського/ руху в Польщі. /Рец. на монографію А.Ф.Носкова. Крестьянское политическое движение в Польше. Сентябрь 1939 - весна 1948 г. М., 1987/. // Український історичний журнал. 1988. №9. - с. 150-152. /у співавторстві/.
11. Советский опыт и достижения на службе коренных интересов социалистических стран // СССР в борьбе за мир и социальный прогресс. - Львов, 1987. - с. 84-105
12. Польская историография в межвоенный период // Историография истории южных и западных славян. - М., 1987. - с. 96-105 /у співавторстві/
13. Польская историография во второй половине XIX-начале XX в. // Там же. - с. 50-65
14. Польская историография в конце XVIII-первой половине XIX в. // Там же. - с. 14-28
15. Українська раліанська історіографія про вплив Великого Жовтня на зарубіжні слов'янські країни // Проблеми слов'язознавства. - Львів, 1987. - Вип. 36. - с. 3-19 /у співавторстві/.
16. Формирование и развитие исторической науки в Польше. - Львов, 1986. - 32 стор.
17. Історія робітничого руху в дослідженнях польських комуністів 1925-1938 рр. // Проблеми слов'язознавства. - Львів, 1985. - Вип. 32. - с. 120-132

18. Історія Польщі в працях Ю. Марклевського 1914-1925 рр. // Проблеми слов'янознавства. - Львів, 1983. - Вип. 26. - с. 108-117
19. Історія Польщі в працях Ю. Марклевського 1914-1925 рр. // Питання історіографії. Вісник Львівського університету. Серія історична. - Львів, 1983. - Вип. 19. - с. 72-80
20. Польська марксистська історіографія в 1918-1925 рр. // Проблеми слов'янознавства. - Львів, 1982. - Вип. 26. - с. 125-134
21. Характер і етапи революційного процесу в Польщі 1944-1948 рр. в польській історіографії // Питання історіографії. Вісник Львівського університету. Серія історична. - Львів, 1980. - Вип. 16. - с. 43-49 .
22. Становлення зв'язків СРСР і народної Польщі в галузі історичної науки /1945-1948 рр./ // Проблеми слов'янознавства. - Львів, 1980. - Вип. 22. - с. 12-22 .
23. Основні форми і напрями співробітництва радянських і польських істориків в 60-70-ті роки // Проблеми слов'янознавства. - Львів, 1978. - Вип. 18. - с. 3-14 /у співавторстві/
24. Сучасна польська історіографія боротьби за зміцнення народно-демократичного ладу в Польщі // Питання історії. Вісник Львівського університету. Серія історична. - Львів, 1975. - Вип. 11. - с. 39-45

ЗАЩІЛЬНЯК

ЛЕОНІД ОПАНАСОВИЧ

**ПОЛЬСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ 40 - 60-х РОКІВ
XX СТОЛІТТЯ /ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ І
МЕТОДОЛОГІЇ/.**

**07.00.09 - історіографія, джерелознавство
і методи історичного дослідження.**

**Автораферат дисертації на здобуття наукового
ступеня доктора історичних наук.**

Підписано до друку 20.12.92. Формат 60x84/16. Папір друк. МІ.
Друк. офсет. Умовн. друк. арк. 2,2. Умовн. фарб. відб. 2,2.
Обл.-вид. арк. 2,0. Тираж 100. Зам. І.
Машинно-офсетна лабораторія Львівського державного
університету, 290602. Львів, вул. Університетська, 1.